

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

МАТВЄЄВОЇ Юлії Іванівни на тему:

**«Принцип правової визначеності як складова верховенства права»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціалізацією**

12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних учень

Однією з основ демократичного суспільства є розуміння принципу верховенства права та його елементів і належного його практичного застосування. Тому першим аргументом, який підтверджує доцільність обраної авторкою проблематики є важливість побудови інтелектуального мосту між теоретичними здобутками і юридичною практикою, оскільки є необхідність вивчення такої «теоретичної спадщини» задля удосконалення практичної складової.

Другим аргументом на користь актуальності даного дослідження є проблема поглибленого аналізу феномену «верховенство права» чи «мірила правовладдя» і його елементного складу, зокрема принципу правової визначеності. Складнощі у розумінні верховенства права значною мірою обумовлюються багатогранністю цього феномена сучасного державно-організованого суспільства. Проблема з одностайним трактуванням доктрини є актуальною не лише для української правничої спільноти. Існує безліч переліків щодо того, чим є верховенство права або що є верховенство права? Всі ці переліки - деякі коротші, інші – довші, деякі обмежені, інші занадто широкі - все рівно не дають чіткої відповіді на поставлені питання. В той же час, ми добре усвідомлюємо, що верховенство права є одним з найцінніших надбань людства. У фаховій літературі, незважаючи на проведення достатньо глибокого аналізу принципу верховенства права, відсутня єдність у його розумінні, і навряд чи

можна очікувати її (єдності) навіть у віддаленій історичній перспективі. Ми, погоджуючись з думкою Миколи Козюбри, про те, що не дивлячись на те, що чіткого термінологічного визначення «верховенства права» немає, але розставлені акценти, які дозволяють зрозуміти верховенство права через сукупність його складових», вважаємо за доцільне приділення уваги принципу правової визначеності, як одному із фундаментальних складових принципу верховенства права, який гарантує забезпечення легкості з'ясування змісту права і можливість скористатися цим правом у разі необхідності.

Наступним аргументом щодо актуальності обраної теми є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека (відповідно до ч.1 ст.3 Конституції України). Все перелічене є можливим за умови ефективного дотриманням прав людини, є результатом реалізації принципу верховенства права, зокрема, принципу правової визначеності. Конкретна людина хоче бути впевненою в стабільності, сталості і несуперечливості всіх правил, якими вона користується в своєму житті, а також хоче бути впевненою у формуванні власної поведінки зі зрозумілою перспективою, тобто розумно прогнозувати наслідки своєї поведінки, можливість будувати довгострокові плани на основі сукупності правил, які передбачені законом.

Принцип верховенства права і принцип правової визначеності як одна з його складових були предметом наукових досліджень таких вчених, як А. Дайсі, Ф. Гаєк, Х. Л. А. Гарт, Л. Л. Фуллер, Р. Дворкін, Б. Таманага, Б. Леоні, Р. Алексі та ін. Останніми роками вивченням різних аспектів правової визначеності займалися М. Сіємс, Дж. Р. Максейнер, Б. Дефан, К. Кесседжян та ін. Серед українських учених слід зазначити науковий доробок Л. Богачової, С. Головатого, Ю. Зайцева, М. Козюбри, С. Погребняка, А. Хворостянкіної, С. Шевчука та ін.

Зупинимось більш детально на аналізі цієї дисертації.

Задачі дослідження сформульовані Ю.І. Матвєєвою логічно та послідовно й обумовлені темою дисертації. Відповідно до поставлених мети та завдань, а також виходячи з особливостей об'єкта та предмета дослідження, дисертанткою було застосовано комплекс загальнонаукових та спеціально-наукових підходів і методів наукового пізнання, серед яких найбільш рельєфно виокремлюються методологічні підходи – антропологічний, синергетичний, герменевтичний. Серед методів пізнання слід вказати історичний, гносеологічний, онтологічний, порівняльно-правовий, аксіологічний, які у своїй сукупності дозволили повно та всебічно дослідити особливості принципу правової визначеності як складової верховенства права.

Заслуговує на увагу джерельна база дослідження Ю.І.Матвєєвої, яка представлена (223 найменування) науковими працями провідних як вітчизняних, так і іноземних учених – фахівців із філософії та загальної теорії права, прав людини, сучасної правової компаративістики (монографії, наукові статті, дисертації); міжнародно-правовими договорами (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) та документами міжнародних організацій (ООН, Ради Європи, ОБСЄ); нормативно-правовими актами (Конституція та закони України); судовими рішеннями: ЄСПЛ, Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції України.

Наукова новизна. Дисертантка однією з перших, хто на основі з'ясування теоретичних витоків становлення та еволюції розуміння принципу правової визначеності від Античності до сьогодення, виявила суттєві відмінності у пізнанні та інтерпретації правової визначеності у різні історичні епохи, а також визначила тенденції розвитку досліджуваного поняття в умовах сучасних інтеграційних і глобалізаційних процесів.

Виходячи з багатогранності і складності розуміння принципу правової визначеності дисертанткою запропоновано комплексний науково-методологічний підхід до розуміння принципу правової визначеності як

багатогранного і багатовимірного поняття, що не дає можливості сформулювати його універсальну дефініцію. Сутність цього складного феномена доцільно розкривати через комплекс вимог-підпринципів, сукупність яких дає повне уявлення про досліджуване явище. Авторкою вперше розроблена класифікація вимог принципу правової визначеності до нормотворчої, нормозастосовчої діяльності, а також спільних вимог до нормотворчої та нормозастосовчої діяльності, які, в свою чергу, поділені на групи: до нормотворчої діяльності (юридико-технічні (формальні), змістовні, процедурні); до нормозастосовчої діяльності і спільні вимоги до нормотворчої та нормозастосовчої діяльності. Названі вимоги знайшли відображення у відповідних рекомендаціях, спрямованих на удосконалення діяльності нормотворчих і нормозастосовчих органів.

З-поміж основних висновків дисертації, варто відмітити висновок щодо критерій якості правової норми, виробленими нормозастосовною практикою ЄСПЛ. Зокрема, є такі: нечітке формулювання правової норми або вимоги суду не може визнаватися нормою і допускається лише у виняткових випадках, коли з контексту самої норми або рішення суду можна з достатньою очевидністю з'ясувати, що вимагається від особи; судова практика є засобом, який деталізує формулювання правової норми у конкретних випадках шляхом тлумачення норм права; вимога чіткості та зрозумілості правової норми є диференційованою щодо справ, які стосуються прав, обов'язків та відповідальності осіб, та справ, що стосуються меж втручання держави у приватне життя особи; чіткість правової норми, що проявляється у детальній визначеності, є не тільки гарантією захисту особи від свавільного втручання у приватне життя, а й засобом, що обмежує дискреційні повноваження суб'єктів владних повноважень (С.191-192).

Висновок про те, що аналіз підходів до розуміння принципу правової визначеності у континентальній і загальній правовій системах дає змогу зробити такі висновки: неактуальними сьогодні є питання про те, у якій правовій системі

правова визначеність більшою мірою забезпечується; принцип правової визначеності є універсальною вимогою для всіх правових систем сучасності; правова визначеність у різних правових системах забезпечується різними способами: застосуванням чітко визначених норм законодавства, ухваленням рішень на підставі правових принципів, різними прийомами юридичної аргументації, правилами належної правової процедури тощо; важлива роль у забезпеченні правової визначеності належить діяльності судів, які належною практикою можуть сприяти досягненню більшого ступеня визначеності, ніж досконале з юридико-технічної точки зору законодавство (ст.192).

Заслуговує на увагу розроблений дисертанткою блок питань, підготовлений для потреб працівників органів державної влади та місцевого самоврядування для перевірки на предмет відповідності принципу юридичної визначеності у «Контрольному переліку критеріїв верховенства права: застосування в нормотворчій та нормозастосовчій діяльності», який реалізується науковим проектом Центру дослідження верховенства права Національного університету «Києво-Могилянська академія» (с.27 дисертації).

Пропозиції та висновки, сформульовані Ю.І. Матвєєвою на основі проведеного нею дослідження вбачаються самостійними, ґрунтовними та достовірними, мають науково-теоретичне та практичне значення і можуть бути використані у нормотворчій діяльності, правозастосовній практиці, науково-дослідній сфері та навчальному процесі.

Апробація положень дисертаційного дослідження Ю.І. Матвєєвої здійснена у 17 наукових публікаціях, включаючи 11 у фахових виданнях України і 1 за кордоном, які достатньо повно та змістовно висвітлюють науковий доробок дисертантки.

Поряд із тим, науково-теоретичний рівень, пошуковий характер дисертаційного дослідження Ю.І. Матвєєвої викликає низку запитань, зауважень і заперечень, спонукає до дискусії та вимагає, з нашої точки зору, уточнення

окремих теоретико-методологічних сентенцій і висновків. Зокрема, до дисертаційного дослідження виникають такі зауваження і побажання:

1. Мета дисертаційного дослідження Ю.І.Матвєєвої, як зазначено на с. 21 дисертації, полягає у «комплексному вивченні сутності, історико-правових аспектів становлення, еволюції, змісту та основних елементів принципу правової визначеності на основі опрацювання здобутків правової теорії та юридичної практики, розкриття його значення для формування правового світогляду та здійснення нормотворчої та нормозастосовної практики». На нашу думку, «комплексне вивчення сутності, історико-правових аспектів становлення, еволюції, змісту» досліджуваного принципу правової визначеності є методом його дослідження, а не метою. Мета є передбачуваним ідеальним результатом будь-якого наукового дослідження. Для кандидатської дисертації – це, як правило, концепція, концептуальні основи, тощо. Тому, більш точним було б визначити мету дослідження як «обґрунтування (осмислення) концептуальних основ розуміння сутності принципу правової визначеності як фундаментальної складової верховенства права на основі опрацювання здобутків правової теорії та юридичної практики, розкриття його значення для формування правового світогляду та здійснення нормотворчої та нормозастосовної практики».

2. У тексті роботи правова визначеність розглядається як принцип, водночас, на с. 31 дисертації та с. 8 автореферату зазначається, що «правова визначеність – доволі широка багаторівнева концепція, яка охоплює цілий комплекс складових, що в науці і юридичній практиці позначаються різними термінами і поняттями». Зазвичай, термін «принцип» визначається як основоположна ідея, а термін «концепція» - як система поглядів, те або інше розуміння явищ і процесів. Тож виникає питання правова визначеність це принцип чи концепція?

3. У підрозділі 1.1 «Сутність і категорійний апарат принципу правової визначеності та його співвідношення з іншими спорідненими поняттями, що

характеризують верховенство права» автором розкривається зв'язок правової визначеності з такими поняттями як правова певність, правова прогнозованість, правова стабільність, правова безпека, захист довіри, легітимні очікування, однак, не міститься аналізу співвідношення правової визначеності та юридичної визначеності. Оскільки автор дійшов висновку, що «основу принципу правової визначеності становить формальна визначеність змісту правових норм» (с.81 дисертації), вважаємо, що висвітлення цього питання сприяло б термінологічній визначеності та відповідало б принципу всебічності та повноти наукового пізнання.

4. Підрозділ 2.3 дисертації називається «Відповідність законним очікуванням людини як ознака принципу правової визначеності», однак, зважаючи на те, що термін «відповідність» передбачає наявність двох об'єктів, між якими встановлюється зв'язок, виникає запитання: правова визначеність передбачає відповідність законним очікуванням нормотворчої та нормозастосовчої діяльності (виходячи з назви розділу 2) чи відповідність законним очікуванням нормативних приписів (чи приписів актів застосування норм права)?

5. У підрозділі 2.4 «Принцип правової визначеності у правових сім'ях континентального і загального права: порівняльний аналіз» автором окреслено відмінності у ставленні до забезпечення правової визначеності у цих системах. Водночас, текст дисертації не містить вказівки держав, національні системи яких автор досліджував. Зважаючи на висновок автора до підрозділу 1.3. «Аналіз стану зарубіжних та вітчизняних наукових розвідок щодо розуміння принципу правової визначеності» про те, що «аналіз підходів багатьох науковців, викладений вище, свідчить про те, що не існує єдиного комплексного розуміння принципу правової визначеності» (с. 80 дисертації), а також указівку на відповідники принципу правової визначеності: «у Німеччині – це *Rechtssicherheit*, у Франції – *securite juridique*, в Іспанії – *la seguridad juridica*, в Італії – *certezza del diritto*, у країнах

Бенілюкс – *rechtszekerheid*, у Швеції – *rättssäkerhet*, у Польщі – *do obowiazujacego prawa*, а в Фінляндії – *oikeusuarmuuden periaate*» (с. 134 дисертації), вважаємо за доцільне означити ті держави, правові системи яких було вивчено та аргументувати свій вибір.

6. У підрозділі 1.1 «Сутність і категорійний апарат принципу правової визначеності та його співвідношення з іншими спорідненими поняттями, що характеризують верховенство права» достатньо уваги приділено проявам правової визначеності, а саме вимогам: що супроводжують створення й оприлюднення нормативно-правових актів; вимога, що забороняє зворотню дію нормативних актів; вимога, що забезпечує незмінність правових приписів протягом певного періоду й обумовлює заборону їх частих змін; вимога послідовності правотворчості, що означає неможливість необґрунтованих змін нормативно-правових актів; вимога послідовності застосування нормативно-правових актів. (с.42- 47), однак вимоги принципу правової визначеності висвітлюються у Розділі 2, який має і відповідну назву «Вимоги принципу правової визначеності до нормотворчої та нормозастосовчої діяльності». Так, про вже згадану процедурну вимогу оприлюднення йдеться у підрозділі 2.1.7 «Процедурні вимоги забезпечення вираження правових норм» (ст. 107-108). На наш погляд, доречно було б пояснити таку логіку викладу матеріалу.

7. Вважаємо, що підрозділ 3.3 дисертації «Вичерпання національних засобів юридичного захисту як умова остаточності судових рішень та гарантія права на звернення до Європейського суду з прав людини» набув би довершеношого виду, коли б автор висвітлив місце конституційної скарги у системі національних засобів юридичного захисту.

Утім, відзначені зауваження стосуються лише окремих моментів і не торкаються принципових позицій та здобутків дисертантки та спрямовані на підтримку й поглиблення її наукових позицій. Її праця є важливим внеском в українську юридичну науку, збагачує наші уявлення про основоположний

принцип правової визначеності, що є одним з елементів верховенства права, як визначального здобутку людства у сфері правової теорії і практики.

ВИСНОВОК: На підставі вищевикладеного вважаю, що подана дисертація «Принцип правової визначеності як складова верховенства права» є самостійною, науковою працею, яка відповідає вимогам п. п. 9, 11, 12 та 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567 зі змінами, а її автор – **Юлія Іванівна Матвєєва** – заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

**Доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент
Мінченко О.В.**

МОВ

Згідно з рішенням М. Мінченко О.В. за с. 22
Зроблено довідок
м.р. 10.07.17

